

Posudek oponenta
Obor: fonetika

Martina Černá:

Schopnost imitace řečového rytmu u filologicky orientovaných osob

Diplomová práce Martiny Černé je monotematická materiálová studie z výzkumu, který se zabývá problematikou mluvního rytmu. Je to sama o sobě problematika nesnadná, jak z hlediska teoretického pohledu, tak z hlediska získávání empirických dat. Soudím, že předložená práce je zdařilým příspěvkem k tomuto výzkumu. Diplomantka si po rozboru starších i současných odborných diskusí vybírá jeden z metodických postupů umožňujících sledovat odezvu, kterou mohou vyvolat rytmické faktory řeči v percepci uživatele jazyka, a k tomuto tématu realizuje vlastní experiment. Na materiálu češtiny je to první takový pokus. Úkol je jasně vymezen, postup byl zvolen uvážlivě a dobře dodržen, výsledky jsou předkládány srozumitelně, jsou věrohodné a motivační pro další výzkum.

Práci lze rozdělit na dvě dobře vyvážené části, teoretickou a experimentální.

Výklad v kapitolách 1 a 2 (s. 10 – 60) je věnován teoretickým aspektům problematiky na základě odborné literatury a směřuje k vymezení konceptů, které autorka přijímá pro svůj výzkum. Ve velmi pěkně strukturovaném přehledu uvádí M. Černá fenomén rytmu nejprve v širokých souvislostech jakožto organizační princip mnoha přírodních dějů. Tento okruh následně zužuje na vlastní problematiku rytmu v jazyce. Zde pak představuje přístupy s různým úhlem pohledu a zaměřením na různé aspekty problematiky. Přehled koncepcí a jejich výklad je úsporný, s dobrým porozuměním pro rozdíly v pojetí i v metodice.

Při rozboru teorií mluvního rytmu věnuje autorka oprávněnou pozornost vývoji snah o rytmickou typologii jazyků v podobě rozlišování nejprve dichotomie, později trichotomie jazyků přízvukově, slabičně či morově izochronních. Diskusním způsobem rozebírá pokusy zachytit rytmické rozdíly mezi jazyky prostřednictvím dat získaných explicitním měřením temporálních proporcí v řetězu segmentů (zejm. 2.33) a následně nesnáze tohoto postupu, když byla měření provedena na materiálu většího počtu jazyků. Posun kupředu a zároveň teoretickou oporu pro svou práci spatřuje v názorech K. Kohlera a některých dalších autorů (Phonetica, 2008), které znamenají programový návrat k více globálnímu pohledu s důrazem na percepční aspekt a přinášejí zájem o komunikační účinek rytmických struktur při produkci i percepci řeči (s. 11, 35 n, 104). Nutnost brát v úvahu percepční povahu fenoménu rytmus M. Černá oprávněně připomíná na více místech studie. Cílevědomý ohled k percepci, který byl v popisu prozodie češtiny vždy sledován, považuji za jeden z podstatných přínosů práce.

Studie, které již souvisejí přímo s úkolem práce, tedy postupy založené na sledování funkčního působení rytmických struktur, případně experimenty s využitím imitací, jsou přehledně představeny v §2.36. Výklad je opět veden snahou rozlišit pozitiva a úskalí jednotlivých postupů.

Poslední oddíl teoretické části práce je pak věnován podrobnějšímu pohledu na vybrané aspekty rytmických charakteristik v češtině (oddíl 2.4). Při popisu prozodických jednotek autorka sleduje zejména možnosti a případné nesnáze jejich uspokojivého určení v reálném materiálu, aby toho mohla později využít při vytváření textů pro svůj experiment. V rámci hierarchie jednotek se zaměřuje především na doménu mluvního taktu a promluvového úseku, které se patrně nejvíce podílejí na vzniku rytmických rysů jazyka (s. 54). Komentuje také nesnáze, které provázejí snahy o typologické zařazení češtiny na základě akustických dat odvozených z posloupností segmentů, a vidí v nich další potvrzení stanoviska, že výzkum je třeba rozšířit o další aspekty, zejména z roviny percepce (s. 60).

K diskusi .

a) Autorka vysoce hodnotí přínos prací Ilsy Lehiste (1973, 1977) pro danou problematiku a přičítá jí několik prvenství. Mezi jiným (cit. str. 39): *(Lehistová) ... a byla to ona, kdo poprvé vyslovil hypotézu o očekávání určité temporální struktury sdělení z hlediska posluchače (v angl. timing expectancy hypothesis). Manipulace s časováním řečových komponentů (v případě angličtiny jde o přízvukové takty) ze strany mluvčího pak dle ní na pozadí tohoto očekávání vytváří pro posluchače*

určitý význam (např. signalizuje přítomnost syntaktické hranice). Jak by v této souvislosti diplomantka posuzovala pojem rytmického metrického impulsu, který se objevuje v pracích B. Tomaševského (1928) a následně J. Mukařovského (1934)?

b) Str. 47: *Do suprasegmentálních charakteristik řeči spadají všechny jevy přesahující délku jednoho segmentu, přičemž jejich popis zpravidla usiluje o zachycení dynamických aspektů projevujících se na úrovni vyšších zvukových celků. Znamená to, že k prozodickým charakteristikám máme řadit např. sekvence hlásek vázané asimilací (viz J.R. Firth)?*

Druhá část práce, kapitoly 3 a 4 (s. 61 – 103), obsahuje popis a výsledky experimentu, v němž se autorka zaměřila na možnost záměrně imitovat rytmické struktury textu. Ze starších prací navázala především na studii Donovana a Darvina (1979), kterou představila v přehledu literatury (s. 42).

Základ experimentu tvořil test, v němž respondenti poslouchali izolované fráze, a následně je imitovali. Zvoleny byly tři varianty imitace: doslovné opakování, imitace založená na monotónní opakování slabiky *ta* a imitace pomocí ťukání dvěma dřívky. Soubor patnácti použitých frází byl pečlivě promyšlen. Obsahoval 5 variant frází s různým počtem slabik (6,8,9,10,12) a pro každou délku 3 varianty složení v závislosti na typu taktů a hloubce syntaktického předělu. Byla přijata vhodná omezení podporující vzájemnou srovnatelnost vzorků. Uspořádání i prezentace testu ukazuje, že diplomantka je dobře obeznámena s metodikou podobného výzkumu. Experimentu se účastnilo 20 respondentek, získáno bylo 900 položek (44 z nich bylo následně vyloučeno jako defektní). Přesnost imitace byla kvantifikována na základě porovnání odchylek mezi počátky a středy vokálů v imitacích a v poslouchaném vzoru. Výsledky byly vyhodnocovány vzhledem k délce položky, ke způsobu opakování, k pořadí slabiky ve frázi a k typu věty. Samostatná pozornost byla věnována rozdílům ve výkonu respondentů jednotlivě, prostřednictvím rozboru chybných výkonů a především pak analýzou změn v přesnosti imitace uvnitř položek. Zpracování výsledků je důkladné a pečlivé, data jsou prezentována v podobě přehledných tabulek a grafů a doprovázena relevantním komentářem.

Experiment ukázal, že metoda imitace představuje pro respondenty většinou dobře proveditelný úkol. Výsledky potvrdily předpoklad, že nejpřesnější imitaci přinese doslovné opakování, naopak nejméně přesná je imitace pomocí vyťukávání. Mezi výkony jednotlivých respondentů jsou však nezanedbatelné rozdíly a týkají se i způsobu imitace. Očekávaná závislost mezi přesností imitace a délkou položky se zřetelně projevila především ve výsledcích z obou zástupných modů (tj. při vyťukávání a opakování slabiky). Z množství užitečných dat připomenu ještě výsledek, který považuji za velmi podstatný. V obou zástupných modech údaje o vztahu mezi přesností imitace a pořadím slabik ve frázi ukazují výraznější odstup mezi slabikami, mezi nimiž se v imitovaném textu nachází taktový předěl. Imitace slabik v rámci mluvního taktu je přesnější, než na jeho předělu. (3.2.4, graf 6, s. 84, též 3.2.6). Toto zjištění v obecné rovině potvrzuje předpoklad, že takt je v češtině lineární jednotkou s odezvou v percepci uživatele jazyka.

Získané údaje interpretuje autorka se sympatickou zdrženlivostí. Je si také vědoma toho, že imitace může být ovlivněna i jinými faktory, než je rytmický vjem či rytmická struktura vzorku (viz např. komentáře na s. 98-9). Tento uvážlivý přístup k hodnocení výsledků vlastního výzkumu svědčí o dobré dispozici k vědecké práci a zaslouží uznání.

K diskusi:

c) Použité položky typu (c) obsahují hlubší syntaktický předěl, o němž lze soudit, že „v konkrétní realizaci vzoru zakládal ...přítomnost předělu prozodického“ (s. 63 a pozn. 49). S výjimkou šestislabičných položek je tento předěl umístěn po prvním taktu, tedy asymetricky, což je u delších variant zřetelné. Byl tím sledován nějaký záměr?

d) Jak vidí autorka možnost, že by snadnost imitace ovlivnil individuální text položek (jeho zapamatovatelnost, jednoduchost, apod.). Např. položka 9sl-b má vnitřní rým; naopak položka 8sl-c má méně pravděpodobné složení prvního taktu; položka 9sl-a má 4 délky ve třech taktech (str. 64).

e) Položka 12sl-b se v pořadí průměrů odchylek umístila zřetelně lépe, než zbývající dvanáctislabičné věty (str. 80). Má pro to autorka nějaké u hypotézu?

Závěr

Diplomová práce Martiny Černé *Schopnost imitace řečového rytmu u filologicky orientovaných osob* je dobře koncipovaná experimentální studie z problematiky, která je závažná pro popis češtiny i v obecnějších teoretických souvislostech. Diplomantka prokázala spolehlivou znalost odborné literatury a schopnost systematického výzkumu. Provedený experiment byl na českém materiálu realizován poprvé, přinesl věrohodné nové poznatky i podněty pro další výzkum. Práci doporučuji k obhajobě a navrhuji klasifikaci *v ý b o r n ě*.

Praha, 28. 5. 2013

Prof. PhDr. Zdena Palková, CSc.